

יהודים חסרי שקט

גיבורי "העשירים" הם ארבעה דורות של משפחת היימשטאט [] יהודים לא שקטים. יזמים, יצרנים, משקיעים. מיישבים את העולם ואת ארץ ישראל [] הסיפור הציוני המתגלה בו לא תמיד קל לקריאה, אך איננו מצונזר

מקצת הדברים הכתובים על גב הספר "העשירים" מאת חמוטל בר יוסף (הוצאת כרמל, 420 עמ, 2017) עושים לו שרות לא טוב: "הספר הזה הוא שי למדינת ישראל ליום הולדתה השבעים ממי שהיתה בת שבע ביום הקמתה. הוא מבהיר בצורה מוחשית מדוע העם היהודי זכאי למדינה." דברים אשר יכולים להתפרש כמליצה שנועדה ליפות המציאות, ולא היא. אלא כפי שנאמר בהמשך: "הגיבורים שלו הם לא חלוצים סוציאליסטיים, אלא סוחרים, תעשיינים ופוליטיקאים, שהגיעו לציונות במקרה והשקיעו בה הרבה". כלומר, הספר הזה איננו על ההיבט האידיאלי והנאצל של ההיסטוריה היהודית והציונית בעת החדשה. אלא דווקא על ההיבט החומרני, הקשה, לעתים המרושע שלהם. בר יוסף איננה מייפה את הסיפור. נהפוך הוא. היא כמו אומרת לנו: זה הסיפור. טוב או רע. הוא שלנו, והוא צודק. קבלו אותו או דחו אותו.

הסיפור, המוגדר "כרוניקה של משפחה", מתחיל באמצע המאה השמונה עשרה בפולין, ומסתיים באמצע המאה העשרים, בקרב על כיבוש טירה במלחמת השחרור. בקרב הזה נפלו 23 בחורים צעירים מ"גבעת היימשטאט" הסמוכה לטירה, שששו אלי קרב. טירה לא נכבשה והם נלכדו במשוכת צבר ונהרגו.

זהו, אם כן, סיפור על ארבעה גברים במשפחת היימשטאט (גרמנית: בית, נחלה, התנחלות): מאיר, אלברט, גוטהולד רוברט, נשותיהם וילדיהם. הספר עצמו מחולק לשלושה חלקים: גרמניה – אנגליה – ארץ ישראל. הגיבור שיעניין אותנו יותר הוא גיבור החלק האחרון, רוברט היימשטאט. אבל אי אפשר בלי לשרטט תחילה את שאר הגיבורים.

א.

שושלת היימשטאט מתחילה במאיר, אשר באוגוסט 1759, בגיל שלוש עשרה, משיאים אותו לנערה בשם בסיה, כדי למנוע את גיוסו לצבא פולין. בהמשך יינשא גם ליוכה ולהרטה. בנו מיוכה הוא יצחק, ועל התקופה הזו בחיי אביו מסופר בקצרה: "כשיצחק מתחיל ללמוד בחדר, מאיר פותח דוכן של אריגים בשוק. הוא קונה בגדים ואריגים ישנים וצובע אותם בצבעים שהוא מייצר בעצמו. נשים מכל הסביבה קונות אצלו. אחרי כעשר שנים יש לו כבר חנות משלו". כבר בכמה משיחות מכחול אלה מציירת לפנינו בר יוסף את תכונות היסוד של הגברים במשפחת היימשטאט: חריצות, נחישות. וחוש מיוחד לניצול הנסיבות הכלכליות. (מאיר צובע בדים ישנים בצבעים שהוא מייצר). באותם ימים כובש נפוליאון את פרוסיה ונותן ליהודים שם זכויות. מאיר נלהב. "ימות המשיח!" הוא מכריז ומציע לעבור לשם. אשתו יוכה, אישה משכילה יודעת ספר (כמו רוב הנשים בסיפור), אומרת לו: "דיבורים על משיח מביאים רק שערוריות. בפרוסיה היה משה מנדלסון, שכתב ספרים בגרמנית והביא לנו הרבה כבוד. מה שהיהודים קיבלו שם זה בזכותו." מאיר משיב לה: "את חושבת שהכל זה מהספרים? ואני אומר לך שהכל שם בא מהכסף. היו שם יהודי חצר, שמכרו סחורות לצבא הפרוסי ונתנו הלוואות למלך, אז הוא שמר עליהם ואפשר להם לקנות בתים אפילו בברלין." (12).

מאיר ויוכה מהגרים לפרוסיה ומתיישבים בכפר טרנדלבורג סמוך לעיר קאסל. מאיר עובר תלאות לרבות הצקות אנטישמיות. בנו יצחק נהרג ויוכה, אמו, מתמוטטת ומתה. מאיר, נושא אשה שלישית, אלמנה צעירה בשם הרטה. הם מתחתנים בקאסל, בקהילה היהודית המעתירה, ושם נולד בנם אברהם אלברט (הקרוי על שם איש חסדם בקאסל אברהם לוינסון ואהרון בנו). כשמאיר מת, אלברט בן השבע-עשרה, יורש את עגלת הרוכלים שלו. הוא קונה בדים מבית המסחר של משפחת לוינסון ומוזמן בהמשך לעבוד אצלם. הוא עושה חיל כמנהל העסק, וגם מרחיב ומפתח אותו. הוא מזמין מכונות טוויה מאנגליה ומקים מפעל אשר "מייצר בדים מבגדי כותנה משומשים שמובאים מהכפרים בסביבה" (59). משפחת לוינסון

היא משפחה תרבותית המשתייכת לאליטה של קאסל. האם מרגריטה ושלוש הבנות מעורות ופעילות בחיי התרבות בעיר. אלברט מתאהב בבת הנרייטה, הם נישאים בחתונה מפוארת והוא הופך לראש המשפחה ולמנהל בית העסק שלה. לאחר לידת תינוק ראשון שנפטר, יולדת הנרייטה תינוק חזק ובריא. הם עורכים לו ברית מילה בבית הכנסת. הנרייטה המשכילה מחליטה לקרוא לו גוטהולד, על שם המחזאי גוטהולד לסינג מחבר "נתן החכם".

גוטהולד הוא ילד נמרץ ואגרסיבי. בקאסל מפגינים באותה עת נגד הקיסר ונגד היהודים. גוטהולד מתעניין במה שקורה ואביו קורא לו מאמר שכתב הרב של פרנקפורט: "אנו היהודים הננו גרמנים ואיננו רוצים להיות משהו אחר. ישראלים אנו רק באמונתנו" (68). גוטהולד מתעניין בכימיה ונרשם לביה"ס הריאלי בקאסל אותו הוא מסיים בהצטיינות. האב אלברט מתנגד לעשות לו בר-מצווה בבית הכנסת, והם חוגגים לו בבית. הוא מקבל מאביו שעון ומאמו את כל כתבי גתה. היא אומרת לו: "גתה אהב לקרוא את יצירותיו בפני נשים יהודיות. הוא אמר שזה הקהל שהוא מעדיף. כשאני קוראת את גתה אני מרגישה שאני גרמניה" (72).

גוטהולד מתחיל ללמוד כימיה באוניברסיטאות של מרבורג והיידלברג, אצל פרופסור בונזן הנודע, אולם לא מסיים. הוא נמשך אחרי הצד המעשי ולא התיאורטי של המדע. "אני לא רוצה להיות דוקטור לכימיה. אני רוצה להיות תעשיין. הכימיה שלמדתי מספיקה בשביל זה" (98). הוא נוסע לקלן אל דודה יוהנה והדוד אדולף, שיש לו מפעל תעשייתי קטן. הוא "מצליח לייצר גופרית מחומרי לוואי אלקאליים, שנוצרים בתהליך הפקת הסודה בשיטת לבלאן. ההוא מסתמך על תהליכי חמצון המתרחשים מאליהם בטבע, בתוספת פעולה של חומצת מימן כלורי. ההשקעה בחומרי ייצור היא מזערית והרווח לייצרני גפרית וסודה הוא בל יסוער!" (106). (שימו לב למחקר העצום שהשקיעה כאן, ובקומות רבים אחרים, המחברת בלימוד הנושא). גוטהולד נושא לאישה את פרידה בת דודתו. הם עוברים לעיר ניימכן בהולנד, ואחר כך למנצ'סטר באנגליה, גוטהולד סבור כי "אנגליה היא מדינה לגמרי אחרת. מדינה ליברלית. אין שם גיוס חובה. הם מאמינים בקידום אישי. כל אחד יכול להתקדם עם עבודה וכישרון" (113). הם מתיישבים במנצ'סטר בתקופת כהונתו של לורד סטנלי כראש ממשלה. (שמינה את ד'ישראלי ממוצא יהודי, שהוטבל אמנם בכנסייה, לתפקיד שר האוצר בממשלתו). גוטהולד קונה את הטירה בנוזלי הול ומקים בשטחה את המפעל הכימי שלו. הפועלים המקומיים מתנגדים תחילה למפעל בשטחם, אבל גוטהולד מעניק להם שכר נדיב ותנאים סוציאליים ללא תקדים. לאחר חמש שנים המפעל מתחיל להרוויח ולשגשג. גוטהולד מתקבל ל"חברה הבריטית לתעשיות בלונדון" ולו ולאשתו מוענקת אזרחות בריטית.

ב.

בנם של גוטהולד ופרידה, רוברט, נולד באביב 1868. "גוטהולד החליט לא למול אותו" (127). מי שעתיד להיות "הגיבור הציוני" של הרומן, הוא הכי פחות יהודי מבחינה הלכתית. אישתו לעתיד, ויאולט, כלל אינה יהודיה והם נישאו בכנסייה. בגיל בר-מצווה רוברט מסרב לקרוא את הטקסט בעברית, ובבוקרו של אותו יום מטביל אותו כומר צעיר לכנסייה האוניטארית. רוברט מתחיל גם הוא ללמוד כימיה בקיימברידג', אך כמו אביו אינו מסיים. בקיימברידג' הוא מתחבר עם אדווין, בנו של סמואל מונטגיו, סוחר יהודי עשיר. רוברט שואל אותו אם הוא יהודי ואדווין עונה: "אני יהודי לא באורח חיי ולא באמונתי, אלא בנאמנותי למוצאי המשפחתי, ולכל מה שעמי העניק לאנושות במשך שלושת אלפים שנה" (150). הם מצטרפים למועדון ויכוחים שבו חבר גם לורד בלפור הצעיר. בסוף השנה רוברט מחליט לעבור ללמודי משפטים שהם שער הכניסה לחיים הפוליטיים. אביו, ממשיך לעשות חיל. מפתח תהליך חדש לייצור ניקל זוכה בדוקטור לשם כבוד מאוניברסט אוקספורד. באותו מעמד הוא נפגש עם כימאי צעיר אשר לוחץ את ידו ומציג עצמו: "נעים מאד, שמי חיים ויצמן. רציתי לומר לך שמחקר יישומי וגישה מעשית לאמונה, הם שני דברים מאד נבונים ונחוצים" (164).

במועדון הטניס של וימבלדון מכיר שם את ויאולט רוז'ה, ממשפחת אצולה צרפתית. באחד הערבים מזמינה אותו ויאולט לתיאטרון לראות את הנרי אירווינג משחק את שיילוק בקומדיה של שקספיר. רוברט שואל אם היא בטוחה שזו קומדיה? והיא משיבה "כמובן, יש בסוף שתי חתונות, אולי אפילו

שלוש. בעיתונים כתבו שארווינג עושה שיילוק שמזכיר את ד'ישראל" (166). קולט, אמה של ויאולט, מתנגדת לנישואי בתה עם יהודי. "אבל אם יש לו מטען תרבותי וגם הרבה כסף, אולי זה לא כל כך נורא" (168). רוברט ויאולט רוצים להתחתן בכנסיית סנט מארק המפוארת, אבל הכומר מתנגד. רוברט אומר לו: "תקשיב אין לי שום קשר עם היהדות. כל החברים שלי נוצרים. אני לא הולך לבית הכנסת ולא משתתף בפעולת הקהילה". הכומר משיב לו: "אבל יהדות זה לא מועדון. זה גם גזע וגם דם". רוברט אומר לו: "אינני נימול, ולכן גם הגוף שלי איננו יהודי". הכומר רוצה לראות, ורק לאחר שראה הוא משתכנע ומודיע, כי "זה יהיה תקדים יוצא דופן" (174). לאחר זמן נולדת בתם אה, והיא מוטבלת בכנסיית ווסטמינסטר. שנה לאחר מכן נולד הבן הנרי. "לטקס הטבילה שלו מוזמן הצ'לן פבלו קזלס". ויאולט מכנסת סביבה חוג אמנים ואנשי רוח והופכת, לכוח המניע מאחורי רוברט ודוחפת אותו לפוליטיקה. רוברט מופיע באספה של המפלגה הליברלית בצ'סטר ומציע ניסוחים חדשים למצע המפלגה. חזונו הפוליטי סוציאלי-ליברלי. הוא חסיד הקניין הפרטי, אך גם בעד שיפור מצב העובדים. "לאחר עשרים שנים של נציגות שמרנית לפרלמנט בצ'סטר, נבחר ברוב של עשרה קולות מועמד ליברלי: עורך הדין ואיל התעשייה מר רוברט היימשטאט" (195).

עם בחירתו לפרלמנט מתחילה הקריירה הפוליטית של רוברט וחושפת אותו גם להתנגדויות על רקע מוצאו. בנאום הבכורה שלו בפרלמנט הוא שוטח את משנתו הכלכלית חברתית. הוא מדבר על חוקים שיבטיחו שוויון הזדמנויות, תחרות חופשית, סחר חופשי, ביטוח אבטלה, מחלה וזקנה, אך מוסיף כי את החוקים הללו הוא מבקש משיקולי תועלת, לא מתוך סולידריות. "על אח חלש אינני מוכן לשמור". עמדתו זו זוכה לקריאות בוז מחברי הבית. "זו תמצית הרשע הקפיטליסטי", קוראים לעברו משורות הסוציאליסטים. "אלה שיקולים חסרי אנושיות" קוראים לעברו מצד השמרנים. "אולי תחזר לגרמניה", מטיח בו הסופר והמשורר הילייר בֶּלוֹק. למחרת כותב הטיימס: "ההתנהגות בפרלמנט השתנתה ללא הכר. הן בגלל האירים ונימוסייהם הגרועים והן בגלל חוסר המתינות, העקשנות, התחבלנות והעצקנות של חברי הפרלמנט היהודים החדשים" (197). זמן מה לאחר מכן מוטל אביו של רוברט, גוטהולד על ערש דווי. הוא מבקש שהרב מוריס ג'וזף מבית הכנסת של לונדון המערבית יערוך לו קבורה בטקס יהודי מלא. ליד הקבר הפתוח חוזר רוברט על מילות הקדיש, אך לא חש מאומה. (198).

בארוחת ערב בביתו של רופוס אייזיקס, שהתמנה לשר המשפטים, התפקיד הבכיר שיש ליהודי בממשלת אסקווית, פוגשת אווה, בתו של רוברט, את ג'ראלד, בנו של אייזיקס. הם מתאהבים ומתחתנים לפני גיוסו של ג'ראלד במלחמה העולם הראשונה באירופה. אחיה הצעיר של אווה, הנרי, בן שש-עשרה, מזייף את גילו ומתגייס גם הוא. בעיצומה של המלחמה מתמנה רוברט לשר העבודה והבינוי בממשלת לויד ג'ורג' האחראי על הבינוי הציבורי ועל הקמת מתקנים צבאיים ומקלטים.

עלילת הרומן מתקרבת לארץ-ישראל. ההתרחשות עוברת לאלכסנדריה שבמצרים ומתמקדת במתנדבים היהודים מפלשתינה לצבא אלנבי. גנרל אלנבי נעתר לבקשתם להקים גדוד עברי עם דגל משלו שתפקידו יהיה להוביל מזון ותחמושת ללוחמים על גבי פרדות. קולנל פטרסון מציע את הפיקוד לטרומפלדור. הגדוד נשלח לחזית גליפולי. בבית-חולים שדה בגליפולי שוכב, פצוע ראש, הנרי היימשטאט, בנו הצעיר של רוברט. שכנו למיטה הוא פצוע יהודי מפלשתינה. הוא מספר להנרי על מפקד הגדוד שלהם. "איתנו יוסף טרומלדור, גם כן מרוסיה גי-ב-ו-ר! מדבר חזק. בן-אדם חזק!" (230).

מפעלי התעשייה "היימשטאט ובניו" עובדים בקצב מואץ למען המלחמה. הם מייצרים גם אצטון בשיטה הבקטריאלית שפיתח ד"ר חיים ויצמן. וינסטון צ'רצ'יל, שר הימיה, מפנה את ויצמן לרוברט היימשטאט שסייע בייצור האצטון. לאחר חילופי גברי בממשלה מתמנה לורד בלפור לשר החוץ. הוא מודה לויצמן על סיועו למאמץ המלחמה הבריטי ושואל במה יוכל לגמול לו. ויצמן משיב: "הייתי מבקש שתעשה משהו עבור עמי. עם של פליטים חסרי בית. אם אנגליה תכבוש את פלשתינה, הייתי רוצה שהממשלה בראשותך תדאג לבית לאומי ליהודים בארצם העתיקה" (236). בלפור מבקש מויצמן, כי ינסח מסמך בנידון ומציע שרוברט היימשטאט יסייע לו. המסמך שהם מנסחים זוכה לתמיכת חברי הקבינט, מלבד אדווין מונטגיו. "הציונות תעורר אנטישמיות מוצדקת. עכשיו יראו ביהודים זרים", הוא אומר. הוא דורש לפחות להכניס תיקון שיבטיח את זכויות התושבים הלא-יהודים. רוברט מבטיח לו

שאת זה ניתן לעשות (238). לאחר הישיבה אומר אדווין לרוברט. "מדינה יהודית תהיה תירוץ טוב להיפטר מהיהודים באנגליה. אני בטוח שזה לא המניע של בלפור לתמוך ברעיון" (239).

המלחמה מסתיימת בניצחון בנות הברית. אלנבי כובש את פלשתינה ומקבל את כתב הכניעה בירושלים. ג'ראלד חוזר מחזית האירופית מעוטר באות הצלב. הנרי מפרסם ספר שירים המתאר את העולם כשדה קטל. הוא עתיד לשאת לאישה את גוון, לשוב לפלשתינה כקצין בריטי ולהתמנות למושל נפת טול-כרם. אולם רוברט לא נבחר פעם נוספת מטעם הליברלים לפרלמנט וחש נבגד. הוא מארח בביתו את חיים ויצמן ואת המנהיגות היהודית (הרברט סמואל, רופוס אייזקס, הלורד סיימון מרקס ונוספים). הם דנים ברכישת קרקעות בארץ-ישראל. המצב כרגע הוא ששני שלישים מהאדמות אינן ראויות לעיבוד. במדבר יהודה אין מים. בשפלת החוף איזורים גדולים הם ביצות. האדמות הפוריות מעובדות בידי אריסים, כאשר הבעלים העשירים יושבים ביפו, ביירות, דמשק, קהיר. היעד הוא לקנות אדמות פוריות לא מעובדות. מזכירים את שמו של רוכש האדמות יהושע חנקין. "איש מטורף, אבל יודע ערבית ויש לו ניסיון בקניית אדמות. עכשיו התוכנית היא לרכוש אדמות בעמק יזרעאל ובעמק חפר". מצב התרומות עגום למדי. מבקשים מרוברט תרומה של אלף או אלפיים ליש"ט. הוא מבקש להבין מה פירוש הדבר שהקרן קיימת רוכשת קרקעות עבור העם היהודי? "אני לא מאמין בקרקעות שלא שייכות לבני אדם פרטיים. זה מריח לי מסוציאליזם, שיטה שלדעתי נועדה לכישלון" (254). מסבירים לו שלאנשים פרטיים אין כסף לרכוש בעצמם את הקרקע, בפרט בשנים הראשונות כאשר דרושות השקעות עצומות להכשרתה. במושבות הברון בארגנטינה, למשל, התבקשו המתיישבים לרכוש את אדמתם באמצעות הלוואות. הם לא יכלו לעמוד בפירעון ומכרו את האדמות לבעלי החוב. אסור שזה יקרה בארץ ישראל. הוא משתכנע ומכריז: "אם כן, אני נותן לכם 25 אלף ליש"ט. 5000 מדי שנה בחמש השנים הבאות. אני מבקש לקבל קבלות ולדווח לי על רכישות הקרן קיימת. אני מקווה שהתרומה שלי תעודד יהודים עשירים לעשות כמוני" (255). הסכום שרוברט תורם נחשב לסכום עתק באותם ימים, ומעיד על מחויבותו העמוקה לפרוייקט הציוני. בכך עובר כובד המשקל של רוברט מאנגליה ל"ארץ ישראל", שהוא כבר משתוקק לראותה.

..ג

החלק השלישי מנקז אליו את שני החלקים הקודמים. מאיר היה רוכל, אלברט היה סוחר, גוטהולד היה תעשיין וממציא, רוברט חבר פרלמנט ושר. הוא הראשון המשקיע מהונו בגאולת אדמות בארץ ישראל. הוא ממשיך לנהל את עסקי אביו, אך גם פונה לפעילות יהודית ציונית.

בחלק זה חלה תמורה בעלילה ובגיבור. נפשו של רוברט מתרככת, בעוד המציאות החיצונית מתקשחת. אמנם עד סוף ימיו נשאר רוברט אדם חילוני, מודרני, רציונלי וחומרני. כשהוא מדבר בפני אנשי המגבית בניו-יורק הוא משתמש קודם כל במונחים כלכליים של רווח וכדאיות. "דונם בתל אביב שעלה לפני שלוש שנים 10 ליש"ט עולה כעת 400. אני לא חושב שאפשר להשיג יותר בוול סטריט". אבל בהמשך הוא מדבר גם על מוטיבציה רגשית. "לא לתרום כלום לארץ, זו החמצה גדולה שבעתיד תתביישו בה. לבנות ארץ חדשה, לבנות מולדת, זה דורש מסירות מוחלטת, עבודה מהלב" (265). עכשיו הוא זקוק לאידיאל, למטרה שתיתן טעם לחייו. וזה מה שקורה לו בחלק זה ביחס לארץ ישראל. הוא מגלה גם קרבה נפשית לבני עמו החיונית לבניין אומה. בשיחה עם ויאולט אשתו, המתלוננת על הזמן הרב שהוא משקיע לענייני פלשתינה, הוא אומר: "באנגליה אין לי יותר לאן להתקדם. פלשתינה היא כעת הדבר היחיד שמושך אותי לפעול במרץ להיאבק בכל כוחי, לעשות דברים חדשים, כמו שאני אוהב. בלי זה אין טעם לחיי ארץ ישראל היא כעת מרכז חיי" (309). רוברט קונה 1200 דונם אדמות פרדסים משני עברי ואדי פאליק בסביבות טיבה. מקום עליו יקים בנו הנרי את המושב "גבעת היימשטאט" ועליה ייהרג נכדו בקרב על טירה בתש"ח.

אלא שרוברט איננו רומנטיקן. בפלשתינה הוא נפגש עם ערבים, וגם עם המופתי, ושמע מהם את עמדותיהם, הוא יודע על הפרעות והמאורעות ויודע במה המאבק הזה כרוך. ברכבת מאלכסנדריה לחיפה הוא משוחח עם נוסעים ערבים. אחד מהם אומר לו: "אם היהודים לא ילכו מכאן, אנחנו נגרש אותם. ויש לנו בעל ברית חשוב, האופי היהודי. האופי היהודי זה יהירות ואנוכיות, אין גבול לחמדנותם

ולרצונם למנוע מאחרים את הטוב. אין בלבם רחמנות. כפי שתיאר אותם אללה בקוראן. זה בא להם מהאמונה שהם העם הנבחר, ולכן הם לא מכירים בזכויות של אחרים, וכל העמים התיימשו מלחיות איתם. האופי הזה יביא עליהם את זעם האל. והוא ירבה את אויביהם. " (291). רוברט לא מגיב על דברים אלה, אולם בפגישה עם רוכש האדמות חנקין, הוא אומר: "לא צריך להילחם באויב, צריך לקנות אותו". זה חלק מהשקפת עולמו המעשית כלכלית, כי כסף וכלכלה חשובים מעוצמה צבאית.

רוברט עצמו לא זוכה להתיישב בארץ. הוא נפטר לפני כן בביתו בלונדון. לפני מותו הוא לוחש: "עם רב ועם קדיש. עפר מארץ ישראל מהפרדס שלי." ויצמן מגיע להלוויה וגם הנרי, בטיסה מקהיר, עם קומץ עפר מארץ ישראל. עם פתיחת הצוואה מתברר ש"האיש העשיר ביותר באנגליה, סיים את חייו כפושט רגל. הדבר היחיד מנכסיו שנושא כעת רווחים הוא הפרדס בשרון" (374).

אפילוג

רוברט וכל יוצאי משפחת היימשטאט הן דמויות בדיוניות, אבל האישים עמם הן נפגשים – וייצמן, בלפור, צ'רצ'יל, חנקין, המופתי ורבים אחרים, – הן דמויות היסטוריות. בר יוסף יוצרת כאן ז'אנר מיוחד המערב את השתיים והמחייב אותה גם לדמיון ספרותי וגם לדיוק עובדתי מירבי והיא עומדת היטב במשימה. העובדות ההיסטוריות לעתים לא קלות לעיכול. מפגש מטלטל כזה מחוללת דמותו של רוכש האדמות יהושע חנקין. המחברת לא מעלימה מאיתנו דבר. רכישת אדמות היא מלאכה קשה ומסובכת שמעורבים בה גורמים רבים (יהודים, ערבים, אפנדים, שייחים, אריסים, קרן קיימת, אגודות ואנשים פרטיים), שלא תמיד נעשית בדרך הישר. טענתו של חנקין להצדקתו, בוויכוח עם יוסף ויץ, היא "אנחנו לא קונים אדמות, אנחנו קונים מולדת" (338). לעתים יש במעשים הללו הרבה אכזריות. הקנייה היא רק שלב ראשון ברכישה. מי שחורש את הקרקע וזורע אותה, לפני הרישום בטאבו, קונה עליה חזקה. ועל כך מתנהל מאבק. הספר מתאר כמה סצנות מכמירות לב כאלה:

"ימים אחדים לפני העלייה על הקרקע, קם חנקין בבוקר ורואה, חלקה אחת חרושה מוצפת מים וזרועה דורה. חנקין נכנס לבוץ בסנדליו, דורך ורומס בזעם את הקרקע הבוצית-אדמדמה. המשטרה לא תעזור חייבים לבצע חריש... הטרקטור מגיע למחרת בבוקר. חריש הוא סימן בעלות. אישה עטופת שחורים, פניה מכוסות ברעלה, יוצאת מאחד האוהלים, היא מחזיקה בידיה קילשון, מופנה כלפי מעלה, מתקרבת לטרקטור, נחושה לדקור את הנהג. 'יא מג'נונה, רוח מן הון פי-אל בית', אומרים לה. 'איפה הבית? איפה הבית?' היא מיללת. 'היהודים לקחו את הבית שלי', היא מתייפחת וסוטרת לעצמה על פניה... אריס אחד שרוע על מסלול החרישה. 'זוז מכאן', צועק לעברו הנהג. 'לא אזוז', הוא אומר. 'אני אדרוס אותך', מאיים הטרקטוריסט. 'בבקשה! על גופתי המתה', אומר האריס. 'זה אדמה שלי, של משפחה שלי, של הורים שלי...' חנקין ניגש אליו. לא מתכופף. מדבר אליו ברוך ובתקיפות. מציע לו כסף. 'אני לא רוצה כסף! הוא עונה. 'אני רוצה את האדמה שלי! תלכו מכאן! יהודים ארוורים! תחזרו לאיפה שבאתם!' " (343).

עם כל הבהירות היכן ניצבת המחברת, היא מראה לנו מציאות לא מצונזרת, היכולה לערער גם את תחושת הצדק של ציוני מושבע. אבל הקורא לומד להעריך גם את פועלו של חנקין. והוא מהרהר לעצמו: בין הקמת המדינה לאי-הקמתה, לא עמד אלא יהודי צנום אחד. "זקנו הארוך לא מסורק, חום אפור, מתנופף ברוח, לבוש מקטורן שכפתוריו רכוסים בלולאות לא מתאימות, מכנסיים אפורות ממורטות, נעלים גבוהות בלות, קשורת בחבל..." (330), שבכוחו הדל פעל לבדו כל אלה.

הנרי, בנו של רוברט, ממשיך את מפעלו בארץ של אביו, ומקים את היישוב "גבעת היימשטאט", על אדמות שקנה האב. גישתו לסכסוך מעשית ומתונה, לא כמו של יריבו במושב, שמואל בן-ציוני, בעל ההשקפה הציונית רדיקלית. בן-ציוני אומר להנרי: "גם אני למדתי את אנטיגונה בבית הספר. חוק המדינה וחוק הלב... אילו הבריטים היו משקיעים כאן בפיתוח חקלאות, חינוך, ורפואה לאוכלוסייה הערבית, אולי היה כאן פחות עוול". הנרי עונה לו: "פחות עוול... איך אתה מודד עוול? בסנטימטרים או בגרמים? יש לך מכשיר שימדוד את העוול שעשו לך ואת העוול שעשית לאחרים?" ושמואל משיב:

"אני יודע מה קורה עכשיו באירופה. יהודים זקוקים לארץ אחת בטוחה על כדור הארץ". והנרי חותם את דבריו: "אני ממש לא בטוח שזאת ארץ ישראל" (387).

על אף עמדתה המוצהרת של המחברת (ראה לעיל), שוקלים גיבוריו שיקולים עצמאיים, ואפילו תוהים, כמו הנרי, אם הפתרון הארץ ישראלי הוא הנכון. לכן זה ספר שהבעד והנגד שבו שזורים בכל שורה משורותיו. תומך בכך גם המבנה הלשוני שבו בחרה בר יוסף. הספר לא כתוב כרומן היסטורי בלשון עבר, אלא בתמונות קצרות מהירות בלשון הווה. כל השאלות שבהן הוא נוגע הן שאלות הווה, כאילו ניצבות לפנינו עתה ממש. אין כל קושי, למשל, כאשר קוראים את תמונת האישה המסתערת בקילשון על נהג הטרקטור וצועקת "היהודים לקחו את הבית שלי", לחשוב על "צעדת השיבה מעזה" (שהתקיימה כשתבתי דברים אלה).

השאלות הפוליטיות והמוסריות שהספר נוגע בהן הן רבות, ולא ניתן (ואין צורך) לנסות וליישב אותן. אבל גם בהיותן פתוחות אין הן מערערות אמונות יסוד. עיקר המסר של "העשירים", לדעתי, הוא לא רק המקום שהוא בא להקנות לאנשי היוזמה ומעשה (שמקומם נפקד בדרך כלל בספרות הציונית), אלא גם להצביע על דרך יהודית ואוניברסלית מקדמת דנא, המשוקעת כבר בספר בראשית בברכה לאברהם: "וּנְבָרְכוּ בְךָ כָּל מְשֻׁפָּחוֹת הָאֲדָמָה" (יב ג). אברהם היה כבד בנכסים, וכך גם נכדו יעקב וכן נינו יוסף, כאשר נכסיהם ורכושם הרב הטיבו גם עם סביבתם הכללית. זו היא גם דרכם של אלברט, גוטהולד ורוברט. זו הייתה דרכם של היהודים בכל ארצות מושבם, וכך ראו אותם גם שכניהם הגויים. זוהי גם תמצית המחשבה היהודית המקופלת בביטוי "יישובו של עולם", על סמך הנאמר בישיעהו: "לא תוהו בְּרָאָה, לְשִׁבְתָּ יִצְרָה" (מה יח). מטרת הבריאה היא "יישובו של העולם", כלומר, להפכו למקום יישוב ולא למקום של תוהו. המדרש רואה בכך אחד מן הייעודים של עם ישראל, להביא תרבות של חיים ושל שגשוג כנגד תרבות של מוות ואבדון. זהו גם אחד מהישגי הציונות הברורים – כוח העשייה והמעשה.

הרומן מסתיים בדברים שאומר חיים ויצמן לאשתו ורה, במלון ולדורף אסטוריה בניו-יורק, בשוכבו מתאושש מהתקף לב, ביום הכרזת המדינה:

"הנכס הגדול ביותר שלנו הוא אי השקט וחוסר הסבלנות. ואני מקווה שלא ננוח ולא נרגע, גם עכשיו כשיש לנו מדינה" (419). אי השקט הוא גם הדחף של "העשירים" אותו ביקשה המחברת להעלות על נס. דומה שתקוותו של ויצמן נתגשמה במדינת ישראל וזה סוד כוחה גם היום.

הרומן עשיר בהיבטים רבים נוספים (כמו הומור, מחקר, דמיון ועוד) שלא ניתן היה לעמוד עליהם כאן.

(עיתון 77, אוגוסט 1981)